

В.М. ЄФІМОВА

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, м. Київ

ФЕНОМЕН АНОМІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ

Ключові слова: аномія, здоров'я, здоров'язберігаючі технології, підготовка майбутнього вчителя, вчителя природничих дисциплін.

У сучасній школі здоров'язберігаюча компетентність вчителя стає важливим компонентом професійної діяльності, оскільки впливає на збереження і зміцнення здоров'я учнів. Проте до теперішнього часу підготовка вчителя до збереження здоров'я в умовах шкіл орієнтована, перш за все, на питання фізичного і психічного здоров'я. Навіть масштабні дослідження різних проблем здоров'я ведуться, переважно, на мікросоціальному рівні (М.С.Гончаренко, В.П.Горашук, М.В.Гриньова, В.М.Оржеховська, С.В.Страшко, Л.П.Сущенко, Л.Г.Татарникова та ін.). Як наслідок, багато макросоціальних явищ, зокрема, аномія, не розглядаються в контексті проблем педагогічного супроводу первинної профілактики, здоров'язберігаючих технологій, формування здорового способу життя (ЗСЖ), з погляду вдосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів до збереження здоров'я учнів.

Мета роботи: обґрунтування актуальності введення сучасних уявлень про педагогічний контекст феномена аномії в професійну підготовку майбутнього вчителя природничих дисциплін.

Здоров'язберігаюча діяльність школи цілеспрямовано впливає на благополуччя окремого учня і забезпечує здорове майбутнє суспільства в цілому. Досвід показав, що пряма трансляція профілактичних програм, що добре зарекомендували себе за кордоном, не забезпечує гарантованого результату [4]. Реалізація ефективних програм первинної профілактики вимагає обліку місцевих умов, соціального контексту, потреб референтної групи, включаючи гендерні, вікові та соціальні аспекти.

Консолідація ресурсів школи в збереженні здоров'я учнів стимулює використання здоров'язберігаючого потенціалу викладачів природничих наук. Професійна підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін дозволяє йому забезпечити реалізацію програм здоров'язбереження, проте в ній не освітлюються уявлення про соціальні детермінанти здоров'я, соціальний контекст феномена здоров'я, впливі макросоціальних процесів і явищ на здоров'я індивідуума. Здоров'язберігаюча діяльність викладачів природничих дисциплін, включаючи педагогічний супровід первинної профілактики, могла бути успішнішою за умови гуманітаризації професійної освіти. В першу чергу це відноситься до необхідності введення уявлень про макросоціальні процеси і тенденції в професійну підготовку вчителів як теоретичної основи для розробки профілактичних програм, здоров'язберігаючого середовища учбового закладу, здоров'язберігаючих педагогічних технологій, профілактики адиктивної поведінки, соціально-небезпечних хвороб і т.п. До макросоціального явища, яке характерне для республік пострадянського простору і накладає певний відбиток на стан українського соціуму, фахівці відносять аномію.

На думку В.В.Кривошеєва, феномен аномії зачіпає субстанціональні проблеми взаємин соціуму, що швидко змінюється, і особистості; самоідентифікаційні процеси масової свідомості; проблеми соціалізації особистості в умовах соціального простору, що руйнується; форми і методи подолання індивідом аномійного відчуження [10]. Природно, що педагогічний контекст аномії потребує осмислення і практичного заломлення в системі освіти.

Автори енциклопедії «Соціологія» термін аномія - (від фран. *anomie* - відсутність закону, організації) розглядають як філософсько-соціологічне поняття, використовуване для позначення стану суспільства, при якому відсутність або нестійкість регулюючих відносин між індивідами і суспільством імперативів і правил призводить до того, що більшість населення виявляються «поза» суспільством, вступаючи в конфронтацію з ним [14, с.52].

С.А.Кравченко визначає поняття аномія як такий стан суспільства, в якому значна частина його членів, знаючи про існування норм, що зобов'язують їх, відноситься до них негативно або байдуже [9, с.30]. Автор відзначає, що в зарубіжних виданнях дане поняття використовується в декількох значеннях: як стан суспільства, що характеризується ціннісно-нормативним вакуумом, розривом в спадкоємності соціальних і культурних норм (Є.Дюркгейм); як стан свідомості, що не дозволяє індивіду досягти суспільних цілей інституційними засобами, що веде до девіантної поведінки (Р.Мертон); як характеристику відчуженості, самотності, ізоляваності, що виникає у людей із-за надмірної спеціалізації соціальних структур, які обмежують людське спілкування [9, с.30]. Р.Дарендорф пов'язував чинники аномії з ослабленням суспільних зв'язків між людьми [2]; Р.Макайвер - з нерозвиненими соціальними і емоційними контактами [6]; Ю.Хабермас - з суперечністю між інтеграцією режиму (ідентифікація з суспільним пристроєм, його легітимація) і культурною інтеграцією [16].

За наявності різних трактувань соціальної аномії (Э.Дюркгейм [3], Р.Мертон [7], Т.Парсонс [13]), об'єднуючим ці концепції положенням є наявність зв'язку між зростанням поведінкових відхилень в суспільстві і розповсюдженням соціальної аномії.

А.О.Панфілова виділяє декілька підходів до визначення поняття «соціальної аномії» [12]. По-перше, в рамках макросоціального підходу аномія трактується як результат неузгодженості відносин між соціальними підсистемами (Э.Дюркгейм, Т.Парсонс, Р.Дубін, Р.Мертон). По-друге, при мікросоціальному підході аномія розглядається як дисфункціональні відношення між індивідами і елементами соціальної системи. Очевидно, що аномічний стан індивідів безпосередньо пов'язане з аномією соціальної системи, проте в аналітичних цілях вони розділяються. Це, зокрема, знайшло віддзеркалення в термінології: для позначення соціальної аномії використовується термін «*anomie*» (запропонований Є.Дюркгеймом), для позначення психологічної аномії - термін «*anomia*» (запропонований Л.Сроулом). По-третє, окремий напрям представляє інтеграційний підхід до розуміння аномії, представлений в роботах Ю.Хабермаса. Він розумів аномію як неадекватний характер комунікативних дій, направлених на досягнення взаєморозуміння між взаємодіючими індивідами.

Аномія як макросоціальний вплив формує певні стратегії поведінки індивіда на мікросоціальному рівні. Так, на думку А.М.Яковлева, асоціальна поведінка відчутно зростає у разі, коли в суспільстві надмірно звеличилися певні символи успіху, нібито загальні для населення в цілому, тоді як соціальна структура цього

суспільства обмежує або повністю усуває доступ до законних засобів заволодіння цими символами для значної частини цього ж самого населення [20, с.812].

Н.Аберкромбі вважає, що одна з головних соціально-історичних причин аномії - знищення або втрата колишніх функцій інститутами і групами, проміжними між індивідом і державою [1, с.7].

У контексті людської поведінки, як відзначає А.Д.Ковальов, аномія включає два аспекти: один відноситься до забезпеченості дії певною метою, інший - до того, наскільки ці цілі реалізуються (вони можуть бути ясні, але недоступні) [8, с.17].

Аномія виникає тоді, коли люди не можуть досягти нав'язаних суспільством цілей «нормальними», їм же встановленими засобами. На думку Є.В.Ходус, при аномії, навіть якщо існує розуміння загальних цілей, відсутній загальне визнання правових і моральних способів дії, які ведуть до цих загальних цілей [19]. Люди пристосовуються до стану аномії різними індивідуальними способами: або конформізмом (поведінкою, що підкоряється), або різними видами девіантної поведінки (відхід від світу, новаторство, заколот і т.д.), в яких відкидаються або цілі, або засоби, або і те і друге відразу.

Серед проявів аномії в пострадянському суспільстві дослідники відзначають: феномен втрати сенсу життя [11, с.17]; поширеність різних проявів дезадаптації (девіантна поведінка, депресії, залежності від алкоголю, наркотичних речовин, азартних ігор, Інтернет-аддикція, різні форми ескапізму) [11, с.3], соціальну апатію мас, правовий нігілізм, корупцію, що широко розповсюдилася, цинізм і аморальність, деформацію духовної сфери [17], значне збільшення кількості самогубств, високий рівень злочинності і правопорушень, високий рівень вживання алкоголю, наркотиків, високий показник захворюваності алкоголізмом і наркоманією [12], зміна в ієрархічній структурі цінностей [5, 18].

Система утворення України, від початкової до вищої школи, зіткнулася практично зі всім спектром проявів аномії: широке розповсюдження різних аддикцій, девіацій, асоціальної поведінки серед молоді. Проте численні профілактичні програми, високопрофесійні розробки учених і педагогів-практиків у сфері здоров'язберегаючих технологій до теперішнього часу істотно не зрадили ситуацію. На наш погляд, певною мірою це пов'язано з тим, що система освіти не встигає за темпами соціальних трансформацій в суспільстві, не забезпечує ту, що випереджаючу стратегію професійної підготовки майбутніх вчителів з урахуванням макросоціальних процесів.

Проблеми здоров'я учнів, які до теперішнього часу вирішуються, переважно, в рамках медичних підходів, формуються і вирощуються на соціальному полі - в соціумі, ураженому аномією. Основним компонентом соціального середовища для дитини (згідно «Конвенції про права дитини» дитина - людська істота до досягнення 18-річного віку) і молоді людини є учбово-виховний заклад - дитячий сад, школа, середній або вищий учбовий заклад. Основний досвід соціалізації, як позитивний, так і негативний, учні набувають в стінах учбово-виховних закладів під керівництвом професійних готових до педагогічної діяльності фахівців. Учбовий заклад, будучи активним компонентом середовища, може розвивати системну підтримку, компенсувати наслідки впливу аномії, формувати навички ефективної соціалізації і соціальної адаптації і т.п. Питання тільки в тому, хто і як може професійно забезпечити таку діяльність.

Введення в зміст професійної підготовки майбутніх вчителів уявлень про аномії, соціальне здоров'я, його взаємозв'язки з різними аспектами життєдіяльності необхідно у зв'язку з актуалізацією здоров'язберігаючої діяльності педагогів. Особливо важливе розширення гуманітарної складової в професійній підготовці вчителів природничонаукових дисциплін. Вивчення людини у сфері його духовної, розумової, етичної, куль-

турній і суспільній діяльності формує цілісне уявлення щодо макро- і мікросоціальних чинниках, які впливають на здоров'я і розвиток дитини.

Оскільки здоров'я вже більш за півстоліття розглядається як складний феномен, що включає соціальні, психологічні і фізичні детермінанти, то і процес здоров'язбереження, здоров'язберігаючі технології повинні формуватися з урахуванням психосоціальних дериватів.

С.В.Тачина підкреслює, що в сучасному суспільстві взаємодія особи, сім'ї і соціуму здійснюється в умовах якісного перетворення суспільних відносин, які викликають не тільки позитивні, але і негативні зміни в різних сферах соціального життя [15, с.4]. Значні труднощі в пристосуванні до вимог сучасного складного економічного, політичного, духовного життя випробовують підлітки. Девіантна поведінка підлітків є, з одного боку, результатом різноспрямованих за змістом і формам реалізації процесів, що відбуваються в суспільстві в цілому, з іншого боку, тих змін, які відбуваються в середовищі найближчого оточення: у сім'ї, школі. Проте у такому разі саме соціальні проблеми є попереднім джерелом негативних тенденцій демографічних і медичних показників, і, як наслідок, підготовка вчителя до реалізації здоров'язберігаючих програм не повинна обмежуватися знаннями про здоровий спосіб життя. Здоров'язберігаюча діяльність в умовах аномії повинна забезпечувати розвиток дитини у сфері його розумової, етичної, культурної і соціальної діяльності. Такий підхід до професійної підготовки майбутнього вчителя до здоров'язбереження в учбовому закладі вимагає змісту, орієнтованого на соціальні проблеми.

Особове здоров'я, як показав Є.М.Осин, пов'язано із змістовними, структурними і динамічними характеристиками системи взаємозв'язків людини з світом і опосередковане суб'єктивними переживаннями свідомості життя або втрати сенсу [11, с.17].

А.В.Харсеева підкреслює, що результатом культурної травми, пов'язаної з радикальною перебудовою всіх суспільних відносин, відмовою від старих цінностей, впровадженням в соціальну практику нових ціннісних орієнтацій, стали істотні збої ідентифікації, деідеологізації і депатріотизації суспільного життя, конфлікт особистих і суспільних інтересів [17, с.5]. З іншого боку, глобалізаційний контекст надає індивідам можливість піти від цих проблем, розірвавши ідентифікаційні зв'язки. Повсюдне розповсюдження Інтернет-аддикції, гаджет-аддикції, кібер-аддикції серед підлітків і молоді є однією з моделей відходу від реального життя.

Батьки, люди старшого покоління певною мірою виявилися «заручниками» трансформаційних процесів в українському соціумі. На думку Е.М.Осина, опинившись в ситуації свободи, люди часто виявляються нездібними до встановлення осмислених взаємин з світом, реалізація яких тільки і відкриває можливість до власне людського існування [11, с.3]. Сучасний педагог, людина, яка «вводить» дитину в соціальне середовище, в першу чергу повинен сприяти формуванню у школяра готовності до усвідомленого життя.

Необхідно відзначити, що соціально-політична трансформація українського суспільства відбувається на тлі світових глобалізаційних процесів в умовах економічної кризи. Дані процеси руйнують основи соціальної ідентифікації суспільства.

Аномія як соціальний феномен пострадянського суспільства впливає на соціальне здоров'я населення, прояви деструктивної і асоціальної поведінки. Ефективність інституційних перетворень багато в чому залежить від якості людського потенціалу, стану суспільної свідомості, спрямованості духовної життєдіяльності суспільства. Розвинуті в суспільстві негативні явища - соціальна апатія мас, правовий нігілізм, корупція, що широко розповсюдилася, цинізм і аморальність - пов'язані саме з деформацією духовної сфери.

Соціальна практика сучасної України достатньо чітко показує, що на зміну одним соціальним проблемам постійно приходять інші, невирішеність однієї проблеми формує безліч інших соціальних проблем, недостатня увага до соціального проектування у минулому приводить до серйозних наслідків в майбутньому. Сучасна молодь, що потрапила в ситуацію соціокультурного перелому, сьогодні зазнає значні труднощі в соціальній адаптації, які ведуть до порушень фізичного, психічного і соціального здоров'я. Недостатня увага до професійної підготовки вчителів, перш за все до рішення питань збереження і зміцнення здоров'я учнів, гарантує серйозні наслідки в найближчому майбутньому.

Таким чином, аналіз наукової літератури показав недостатню теоретичну розробленість педагогічного контексту соціальної аномії; актуальність педагогічного наповнення концепції соціальної аномії; необхідність вивчення аномії, її впливів на соціальне, психічне і фізичне здоров'я молоді.

Уявлення про аномію, процеси глобальної трансформації українського соціуму і роль духовності в їх позитивному розвитку, про вплив аномії на соціальне здоров'я необхідно вводити в зміст професійної підготовки майбутніх вчителів природничонаукових дисциплін як теоретичний концепт діяльності по здоров'язбереженню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аномия // Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С. Социологический словарь. - Казань: Изд-во Казан. Ун-та, 1997. - с. 7-8.
2. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р.Дарендорф // Социс. - 1994. - №5. - С. 142-147.
3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э.Дюркгейм / Пер. с фр. - М.: Канон, 1995. - 352 с.
4. Ефимова В.М. ВИЧ/СПИД - контекст здорового образа жизни: содержательно-технологические аспекты подготовки будущих педагогов // Проблемы освіти. - Киев, 2006. - № 48. - с.21-27.
5. Захарова Н.А. Здоровье как социокультурный феномен в современной России: автореф. дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.04/ Н.А.Захарова. - Москва, 2007. - 24 с.
6. Макайвер Р. Реальность социальной эволюции // Американская социологическая мысль. - М., 1992. - С. 78-93.
7. Мертон Р.К. Социальная структура и аномия / Р.К.Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). - М.: Прогресс, 1966. - С. 299-313.
8. Ковалев А.Д. Аномия.//Современная западная социология: Словарь/ А.Д.Ковалев. - М.: Политиздат, 1990. - с. 17-18.
- 9.Кравченко С.А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь: Более 10 000 единиц/С.А. Кравченко. — М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. — 511 с.
10. Кривошеев В.В. Особенности аномии в современном российском обществе / В.В.Кривошеев // Социологические исследования. - 2004. - № 3. - С. 93-97.
11. Осин Е.Н. Смыслоутрата как переживание отчуждения: структура и диагностика: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Е.Н.Осин. - Москва, 2007. - 24 с.
12. Панфилова А.О. Социальные индикаторы аномии в трансформирующемся российском обществе: автореф. дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.04/ А.О.Панфилова. - Владивосток, 2007. - 26 с.
13. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения.//Американская социологическая мысль/ Т.Парсонс.- М., 1996.- С.494-526.
14. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. - Мн.: Книжный Дом, 2003.- 1312 с.
15. Тачина С.В. Особенности девиантного поведения подростков: социологический анализ: автореф. дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.06/ С.В.Тачина. - Екатеринбург, 2003. - 39 с.

16. *Хабермас, Ю.* Будущее человеческой природы: На пути к либеральной евгенике? / Ю.Хабермас /Пер. с нем. М.Л.Хорькова. — М.: Весь Мир, 2002. — 144 с
17. *Харсеева А.В.* Духовные аспекты национальной безопасности современной России: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11/ А.В.Харсеева – Краснодар, 2006. – 19 с.
18. *Ховалыг Д.В.* Трансформация ценностных ориентаций российского общества в средствах массовой информации: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 10.01.10 / Д.В.Ховалыг– Москва, 2007. – 24 с.
19. *Ходус Е.В.* Феномен социальной аномии и его интерпретация в условиях современного украинского общества: дис... канд. социол. наук: 22.00.01 / Е.В.Ходус / Днепрпетровский гос. ун-т. - Д., 1999. - 159л.
20. *Яковлев А.М.* Теория социальной аномии / Энциклопедический социологический словарь // Ред. Г.В.Осипова / А.М.Яковлев– М.: ИСПИ РАН, 1995. – 939 с. С.812.
- В.М. Ефимова*

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, г. Киев

ФЕНОМЕН АНОМИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЯ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНЫХ ДИСЦИПЛИН К СОХРАНЕНИЮ ЗДОРОВЬЯ УЧАЩИХСЯ

В статье рассматриваются основные подходы к определению понятия «аномия», анализируются особенности толкования термина в современных условиях, обсуждаются основные проблемы в формировании социального контекста профессиональной подготовки учителя естественнонаучных дисциплин.

Ключевые слова: аномия, здоровье, здоровьесберегающие технологии, подготовка будущего учителя, учителя естественнонаучных дисциплин.

V. Yefimova

PHENOMENON OF ANOMY IN SCIENCE TEACHER TRAINING AIMED AT PRESERVING PUPILS' HEALTH

The paper will discuss the main approaches to the definition of anomy. It analyses the modern definition of the term, and dwells upon the problems related to the social context of professional Science teacher training.

Key words: anomy, health, vital technologies, future teacher training, Science teachers.

*Одержано 27. 03. 2009 р.
Рекомендовано до друку 16. 06. 2009 р.*